

19 november 2014

In Flanders Fields: het herdenken van de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen

Lezing van Maarten Van Alstein in het Deutsches Historisches Museum Berlijn

Dames en heren,

Vooreerst wil ik mijn dank uitspreken voor de uitnodiging om vandaag voor u te spreken. Ik voel me vereerd om op deze plaats, in het Duitse historische museum in Berlijn, te praten over hoe in Vlaanderen de Eerste Wereldoorlog herdacht wordt, de oorlog die de Europese geschiedenis, een geschiedenis die we delen, zo ingrijpend getekend heeft.

Laten we, om deze lezing aan te vangen, een korte fotografische tocht ondernemen door wat in Vlaanderen vandaag gemeenzaam de 'Vlaamse velden' genoemd worden. De foto's zijn van fotograaf Jimmy Kets, die op vraag van het Vredesinstituut en het Vlaams Parlement het land doorkruiste om in beeld te brengen hoe het oorlogsverleden vandaag nog aanwezig is in het landschap: hoe in velden, dorpen en steden restanten van de oorlog zijn overgebleven; hoe mensen zich, in het hier en nu, in deze landschappen begeven. Wat is op deze foto's waar te nemen?

Ten eerste de gekende herdenkingsplechtigheden; politici, militairen en toeschouwers verzamelen zich, bijvoorbeeld onder de Menenpoort in Ieper, om eer te betuigen aan de gevallen en de herinnering levend te houden.

We zien vlaggen. Britse vlaggen. Vlaamse vlaggen. En Belgische vlaggen, in verschillende hoedanigheden, losgewaaid, of een beleefde buiging bekronend voor het standbeeld van de vorst. De Eerste Wereldoorlog werd uitgevochten door grote rijken en naties; vandaag heeft de herdenking van die oorlog nog steeds een politieke inzet.

We zien mensen op begraafplaatsen, en groepen bezoekers op de herinneringsplaatsen van de oorlog. Grote groepen, erg grote groepen bezoekers. De laatste cijfers van de toeristische diensten in de Westhoek tonen dat de bezoekersstromen inderdaad indrukwekkend zijn: ten opzichte van de voorbije jaren is er deze herdenkingsperiode bijna een verdubbeling vast te stellen van het aantal mensen dat naar de streek trekt.

We zien re-enacters die de wacht optrekken op een begraafplaats, of uit een loopgraaf kruipen, om met grote zorgvuldigheid en aandacht voor historisch detail gebeurtenissen uit de oorlog na te spelen.

En de beelden van Jimmy Kets tonen ook, en dat is niet onbelangrijk, groepen jongeren en scholieren die tijdens schooluitstappen langs de begraafplaatsen geleid worden. Bijvoorbeeld op de Duitse begraafplaats van Langemark, in rust, in de foto ogenschijnlijk versteend, misschien zelfs bedachtzaam?

Wat zou een eerste indruk kunnen zijn die deze beelden nalaten? Misschien vooral één van een grote veelheid aan indrukken. We zien de meerstemmigheid van de herdenking. In deze herinneringslandschappen zijn de bezoekers niet te herleiden tot één categorie, er wordt op deze plaatsen niet met slechts één stem gesproken. Vele stemmen laten zich horen. De herinnering heeft op deze plaatsen een politieke inzet, ze heeft er culturele en toeristische dimensies, ze is er educatief.

De foto's wijzen op de overweldigende aanwezigheid van het oorlogsverleden in het Vlaamse landschap. Het oorlogsverleden lijkt er nog actief te zijn.

Het is belangrijk goed in beeld te krijgen hoe het oorlogsverleden vandaag nog aanwezig is in het Vlaamse landschap. Want het is daar dat de Eerste Wereldoorlog herdacht wordt. Het is daar dat de eeuwherdenking van 14-18 vandaag vorm krijgt.

In deze lezing wil ik deze herdenking van de Eerste Wereldoorlog in kaart brengen. Heel zeker zal de herdenking van WO I in Vlaanderen zijn eigenheden kennen, zijn kenmerkende bijzonderheden, en het is mijn bedoeling die zo helder mogelijk in beeld te krijgen. Maar vooraleer ik deze concrete eigenheden schets, lijkt het me noodzakelijk duidelijk te maken dat de herdenking in Vlaanderen niet losstaat van bredere, transnationale socio-culturele ontwikkelingen. We kunnen, met andere woorden, de Vlaamse herdenking niet begrijpen zonder herinnering en herdenking als culturele en maatschappelijke fenomenen te begrijpen. Daarom wil ik, vooraleer we – in metaforische zin – terug naar Vlaanderen reizen, mijn uiteenzetting aanvatten met een aantal inleidende bespiegelingen over de positie die herinnering en herdenking innemen in onze huidige tijd.

1. Herdenken in tijden van een herinneringshausse

De grote aandacht die de eeuwherdenking van de Eerste Wereldoorlog genereert, staat niet op zich. We zouden onze tijd kunnen beschrijven als doordrongen van een onweerstaanbare hang naar het verleden. We leven in een *memory boom*, een herinneringshausse. Volgens de Britse politicoloog Duncan Bell is herinnering zelfs uitgegroeid tot een globale “culturele obsessie met monumentale proporties”.

Waarom is onze tijd zo gefascineerd door het verleden, en dan in het bijzonder het oorlogsverleden? Een eerste vaststelling is dat deze historische fascinatie niet nieuw is. In de 19^e eeuw, toen de politieke en industriële revoluties de oude, bekende wereld onherroepelijk deed verdwijnen, waren mensen en samenlevingen eveneens in de greep van een obsessie voor het verleden, een obsessie die vaak romantische ondertonen had. Gestrand in het heden, keek men met nostalgie terug in de tijd.

Ook vandaag worstelen we met het verleden. Door de catastrofale geschiedenis van de 20^e eeuw heeft ons geloof in utopieën en vooruitgang een fatale klap gekregen. Dit doet ons naar het verleden kijken: waar de toekomst ineenstort, wordt het verleden van levensbelang. Het is daar, in het verleden, dat we hopen de bakens te vinden die ons kunnen gidsen in een onzekere wereld. We zoeken er ook naar bouwstenen om onze identiteiten vorm te geven.

Maar het verleden toont zich in een problematische gedaante, gekenmerkt door tegenstrijdigheden. De Franse historicus Pierre Nora heeft opgemerkt dat de immer toenemende versnelling van de tijd ons modernen steeds meer afsnijdt van het verleden, ons afsnijdt van de vanzelfsprekende herinnering aan dat verleden. Het verleden wordt steeds vreemder. Dit doet ons voortdurend terugkijken naar dat verleden. Of, in de woorden van Nora zelf, we praten zoveel over herinnering omdat er zo weinig van overblijft. Tegelijkertijd, en hier schuilt een paradox, is er een verleden dat blijkbaar maar moeilijk voorbijgaat, dat nog actief is, dat zo ontstellend is dat het blijft rondspoken. Het is ons pijnlijke verleden van de wereldoorlogen, van het geweld van oorlog en van massamoord, dat de 20^e eeuw, en de hele Westerse moderniteit, op beslissende wijze in een bijzonder pijnlijke plooi legde. De herinnering aan dat geweld laat ons niet los.

Onmiddellijk na het einde van beide wereldoorlogen begon, op immense schaal, zowel in de intiem-familiale als in de publiek-politieke sfeer, de arbeid om de herinnering aan oorlog en geweld een plaats te geven. Het is in de traditie van deze herinneringsarbeid dat we ons vandaag bewegen wanneer we de wereldoorlogen herdenken. Wanneer we vandaag, in de zomer en herfst van 2014, de Eerste Wereldoorlog herdenken, kijken we terug naar een pijnlijk, want gewelddadig en verdeeld verleden.

Hoe we een pijnlijk en gewelddadig verleden herdenken, is niet eenduidig. Zoals we al hebben gezien in onze korte fotografische tocht doorheen het Vlaamse herdenkingslandschap, en zoals hopelijk ook uit de rest van deze lezing zal blijken, is oorlogsherdenking een complex en meerstemmig fenomeen. De vraag hoe we de oorlog vandaag herdenken, en ook de vraag hoe we die oorlog *best* herdenken: ze zijn niet zo gemakkelijk te beantwoorden.

Wanneer we het van naderbij bekijken, blijkt immers dat herdenking, en dan zeker de herdenking van oorlog en geweld, geen vanzelfsprekende zaak is, integendeel.

Wanneer mensen en samenlevingen herdenken, kijken ze om. Ze blikken terug – in de tijd. Ze kijken om naar het verleden, omdat ze het, om verschillende redenen, nog betekenisvol achten. Ze vinden dat het ook vandaag nog iets te zeggen heeft. Ze kijken, met andere woorden, naar het verleden, maar ze doen dat vanuit het heden. Herdenkingen gaan dus nooit alleen over het verleden. Integendeel, ze gaan evenzeer, zo niet meer, over het heden. Herdenkingen refereren aan het verleden, aan de geschiedenis, maar ze gebeuren in het hier en nu.

Omdat herdenkingen een weerspiegeling vormen van wat we vandaag belangrijk en betekenisvol vinden, dragen herdenkingen altijd normen en waarden in zich. Welke normen en waarden, is dan de vraag, en kunnen die door iedereen gedeeld worden, of zijn ze veeleer aanleiding voor twist en contestatie? In herdenkingsperiodes is vaak ook te horen dat we lessen moeten trekken uit onze oorlogsgeschiedenis, lessen voor vandaag, en lessen voor de toekomst. Maar welke zijn dat dan? En is het zo vanzelfsprekend om heldere lessen te trekken uit de geschiedenis? Voorts, zo leren ons historici die herinnering en herdenking aandachtig bestudeerd hebben, zijn verhalen over het gewelddadige verleden traditioneel een interessant middel voor politici, overheden en allerhande politieke bewegingen om hun maatschappelijke projecten te legitimeren en kracht bij te zetten. Dat maakt dat herdenkingen van oorlog en geweld gemakkelijk voorwerp kunnen worden van politieke strijd. Het verklaart ook waarom historici zich argwanend tonen over de politieke instrumentalisering van de geschiedenis: zij vrezen dat deze politieke aanwending van

de geschiedenis ons historisch begrip zal verduisteren, dat historische mythes overgedragen blijven worden. En tot slot lijkt het erop dat een gewelddadig oorlogsverleden niet louter een moreel-politieke of historische kwestie is. Erfgoed en herinnering, zo hebben waarnemers als de Franse filosoof Gilles Lipovetsky opgemerkt, worden steeds vaker binnengetrokken in sferen zoals die van de entertainmentindustrie, waar een commerciële logica de orde der dingen bepaalt. Herinnering en geschiedenis krijgen daar een heel andere inzet dan een louter historische of politiek-maatschappelijke.

Dit alles maakt dat herdenkingen, en dan zeker herdenkingen van oorlog en geweld, niet zo vanzelfsprekend zijn als ze op het eerste zicht zouden kunnen lijken.

De herdenking van oorlog en de herinnering aan politiek geweld werpen integendeel de nodige vragen op, moeilijke vragen. Vragen die we, denk ik, niet uit de weg mogen gaan.

Vragen zoals:

Hoe kunnen we de Eerste Wereldoorlog vandaag best herdenken?

Wat willen we precies herdenken?

Wat is de hedendaagse betekenis van WOI?

Gaat er een nog moreel appèl van uit?

Kan de herdenking van die oorlog ons nog verontrusten?

Of zijn we met de herdenking op veeleer platgetreden paden terechtgekomen, en dreigt er in de culturele herinnering aan de Eerste Wereldoorlog een zekere banaliteit te sluipen?

Deze vragen vormen de ruggengraat van deze lezing. Ze vormen het kritische kader van waaruit ik het onmiddellijke onderwerp van deze lezing wil benaderen: hoe de eeuwherdenking van WOI vandaag vorm krijgt in Vlaanderen.

2. De herdenking van WOI in Vlaanderen, anno 2014

Om in kaart te brengen hoe de oorlog vandaag in Vlaanderen herdacht wordt, zal ik eerst de veelheid aan herdenkingsinitiatieven schetsen die momenteel plaatsvinden. Om wat voor initiatieven gaat het? Welke actoren zijn betrokken? Wat is de rol van de overheden, en in het bijzonder de Vlaamse overheid? Vervolgens ga ik na hoe in deze stroom aan herdenkingsinitiatieven de oorlog voorgesteld wordt, hoe de oorlog verbeeld wordt. Opvallend is, hoe de herinnering aan WOI op een nagenoeg vanzelfsprekende manier aan de idee van vrede gelinkt wordt. De herdenking van WOI in Vlaanderen is een pacifistische oorlogsherdenking. Tot slot neem ik terug enige afstand, om de Vlaamse context opnieuw te bekijken in het licht van de vragen die ik zonet heb opgeworpen.

Zelfs diegenen die niet meer dan een zijdelingse blik op de Vlaamse agenda van herdenkingsinitiatieven voor 2014 werpen, moet het in het oog springen: de indrukwekkende veelheid aan initiatieven die genomen worden om honderd jaar Eerste Wereldoorlog te herdenken. Het is niet louter het aantal initiatieven dat indruk maakt. Ook de veelheid aan actoren die projecten opzetten, en de veelheid aan types projecten, is opvallend. Overheden op alle niveaus engageren zich: steden en gemeenten overal te lande (en dus niet alleen in de voormalige frontstreek), de provincies, de Vlaamse overheid, de federale regering. Daarnaast zijn er een groot aantal publieke en semipublieke organisaties die activiteiten inrichten en projecten opzetten. De Vlaamse radio en televisie, regionale en lokale erfgoedcellen, organisaties als Heemkunde Vlaanderen, bibliotheken, archieven en wetenschappelijke instellingen, musea, de grote muziekhuizen en orkesten: in alle geledingen van de samenleving kan de oorlogsherdenking op bijzondere aandacht rekenen. Ook private actoren laten zich niet onbetuigd. Kranten berichten dag na dag over wat er precies honderd jaar geleden gebeurde. En het grootste Vlaamse entertainmentbedrijf liet zich opmerken met een groots opgezette musical over 14-18, die het in de markt zette als een "spektakel" en "een unieke beleving". Het zou, denk ik, een vergissing zijn om te snel voorbij te gaan aan de impact van dergelijke producties op het collectieve geheugen – hoe ongrijpbaar dat laatste begrip ook moge zijn. Honderdduizenden gingen de musical bekijken. Hùn beeld van de geschiedenis van WOI zal in aanzienlijke mate beïnvloed worden door wat er op het podium te zien was. Welke andere historische projecten halen dergelijke publiekscijfers, buiten de fictiereeksen over de oorlog die op televisie te zien zijn?

Indrukwekkend is ook de grote diversiteit aan herdenkings- en publiekshistorische projecten. Een stroom publicaties is op gang gekomen. Talloze boeken, van bekende en minder bekende auteurs, sieren de etalages van de boekenwinkels. Van heemkring tot prestigieus museum: het aantal historische en kunsttentoonstellingen over de oorlog is nauwelijks bij te houden. Bestaande musea werden opnieuw ingericht, nieuwe bezoekerscentra gebouwd, oude monumenten en memorialen gerenoveerd. Er worden tal van toneel-, dans en muziekvoorstellingen opgevoerd over de oorlog. Websites en blogs, zowel van officiële instanties als van particulieren, delen online verhalen over de oorlog. Toeristische diensten ontwikkelden historische wandel- en fietsroutes langs begraafplaatsen, bunkers en monumenten. In bibliotheken en universiteiten worden lezingen en debatten georganiseerd. Re-enactment en 'living history' evenementen worden druk bijgewoond. Voor scholen en jongeren worden educatieve programma's opgesteld. Op televisie worden fictiereeksen en documentaires uitgezonden, en elke dag wordt in het journaal teruggeblikt, een eeuw terug in de tijd. Als vanouds worden traditionele plechtigheden gehouden, zoals de Last Post onder de Menenpoort in Ieper, maar de groei in het aantal mensen dat deze plechtigheden bijwoont, is significant. Deze indrukwekkende veelheid aan initiatieven en projecten, schier onoverzichtelijk intussen, is natuurlijk niet eigen aan de Vlaamse context. Integendeel, ze maakt deel uit van de brede transnationale trend, die ik zonet als de memory boom beschreven heb. Publieksgeschiedenis, geschiedenis voor *en* door een breed publiek, heeft zich wijdlopig vertakt in de hele samenleving. In dit druk-bezige herdenkingslandschap neemt de Vlaamse overheid een belangrijke rol op. Het is interessant om even stil te staan bij het herdenkingsproject dat deze overheid heeft opgezet. Niet alleen omdat dit project op treffende wijze de diversiteit van hedendaagse herdenkingsinspanningen illustreert. Het project is ook op een specifieke manier omgegaan met sommige van de vraagstukken die ik zo-even aan de orde heb gesteld.

Om het Vlaamse herdenkingsproject te begrijpen, is een rudimentaire kennis van de Belgische federale staatsstructuur geen overbodige luxe.

Zo zal de Vlaamse overheid geen formele plechtigheden organiseren, waarop buitenlandse staatshoofden, regeringsleiders en militairen uitgenodigd worden. Dat valt onder de bevoegdheid van de federale overheid, meer bepaald Buitenlandse Zaken en Defensie. Dat betekent echter niet dat de herdenking geen rol speelt in de Vlaamse buitenlandse politiek. De overheid heeft zich uitdrukkelijk tot doel gesteld om met de herdenking de internationale zichtbaarheid van Vlaanderen te vergroten. Initiatieven zoals het inrichten van *memorial gardens* in buitenlandse hoofdsteden moeten die ambitie realiseren.

Een groot deel van de inspanningen wordt echter in andere beleidsdomeinen geleverd. Sinds enkele jaren probeert men het oorlogserfgoed (begraafplaatsen, gedenktekens, landschappen) in kaart te brengen, en, indien nodig, te beschermen en te ontsluiten. Voor het onderwijs worden inspanningen gedaan om scholen over de oorlogsgeschiedenis te laten werken. De openbare omroep werkte een agenda uit voor de herdenking, waarbij een fictiereeks en documentaires een prominente plaats innemen.

Een dragend element van de Vlaamse inspanning is het financieringsbeleid voor herdenkings- en publiekshistorische projecten. De overheid subsidieert projecten die door lokale en provinciale overheden en door andere actoren opgezet worden. Deze subsidiekanalen worden beheerd door de administratie Toerisme Vlaanderen. Dit betekent niet dat dit geld alleen gaat naar de toeristische ontsluiting van sites en landschappen, het vergroten van de onthaalcapaciteit, of marketing. De hoofdmoot van het geld gaat naar publiekshistorische en culturele projecten. In een eerste ronde werd geld vrijgemaakt voor de herinrichting van musea zoals het *In Flanders Fields Museum* in Ieper, de IJzertoren in Diksmuide, en het memorial Museum Passendaele. Nadien werden een reeks projecten gesteund in tal van steden en gemeenten, waarvan er een groot aantal nog steeds loopt. Ik noem er een aantal, zodat een beeld kan ontstaan van hoe de herdenking vandaag vormt krijgt. In de provincie West-Vlaanderen wordt in de periode 2014-2018 een internationaal kunstenfestival georganiseerd dat de oorlogsgeschiedenis en –herinnering op een kunstzinnige manier wil benaderen: *Gone West*. In Brugge loopt een dubbeltentoonstelling gecureerd door Magnumfotograaf Carl De Keyzer, auteur David Van Reybrouck en historica Sophie De Schaepdrijver: *Oorlog in Beeld/Brugge in Oorlog*. In Antwerpen werd voor de herdenking van de val van Antwerpen opnieuw een pontonbrug over de Schelde gelegd, zoals er 100 jaar geleden één lag. Er lopen ook een reeks kunsttentoonstellingen, bijvoorbeeld over avant-garde kunst tijdens de oorlog, en een expositie over de rol van fotografie in WOI. In steden als Dendermonde, Aarschot en Leuven, waar in 1914 het Duits leger overging tot een reeks oorlogsmisdaden, zijn er plechtigheden, concerten en tentoonstellingen. En in het Vlaams Parlement loopt een tentoonstelling van fotograaf Jimmy Kets, waarvan ik enkele beelden toonde aan het begin van de lezing.

3. Hoe wordt de oorlog in en door de herdenking in Vlaanderen verbeeld?

Een indrukwekkende veelheid aan initiatieven dus. De geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog is op dit ogenblik alomtegenwoordig in Vlaanderen – op televisie, in het straatbeeld, en in de cultuuragenda. Deze alomtegenwoordigheid is, zoals ik al heb aangegeven, een uiting van een bredere socio-culturele trend. Maar ze werpt ook vragen op. Bijvoorbeeld: als de geschiedenis van 14-18 vandaag zo'n prominente plaats opeist in cultuur en politiek, hoe wordt die oorlog dan gerepresenteerd? Hoe wordt de oorlog verbeeld? Welk beeld wordt ervan opgeroepen? Ook hier is Vlaanderen een interessante casus.

Gegeven de veelheid aan initiatieven, zal elke veralgemening onrecht doen aan de meerstemmigheid die altijd eigen is aan herdenking. Toch valt op hoe doorheen de diversiteit aan herdenkingsprojecten een beeld wordt opgeroepen van de oorlog als een zinloze, dwaze en absurde gruwel, als een gesel en een bron van ellende, niet alleen voor de soldaten in de loopgraven, maar ook voor burgers en vluchtelingen. Vanuit dit beeld van de Eerste Wereldoorlog wordt in veel projecten op bijna vanzelfsprekende wijze de link gemaakt met actuele oorlogen en conflicten, zoals de burgeroorlog in Syrië.

Zo versterkt de eeuwherdenking van WO1 een idee die voor velen in Vlaanderen vanzelfsprekend is: dat de belangrijkste erfenis van de oorlog van 14-18 de vredesgedachte is. Die idee wordt gevat in de slagzin 'nooit meer oorlog', een slagzin die als rode draad doorheen beleidsdocumenten en speeches van politici loopt.

Voor de Vlaamse overheid moet het vredethema inderdaad een centrale plaats in de eeuwherdenking krijgen. Dat voornemen wordt in politieke kringen breed gedeeld. Alle beleidsteksten en parlementaire tussenkomsten zijn doordeesemd van de idee dat de eeuwherdenking een vredesboodschap moet uitdragen. Zo stelt een parlementaire resolutie uit 2009 dat "nooit meer oorlog" een boodschap van vrede van Vlaanderen aan de hele wereld moet zijn'.

Dit streven is niet zo verwonderlijk. Ten eerste knoopt Vlaanderen aan bij een brede internationale trend, waarbij in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw de herinnering aan de wereldoorlogen steeds meer geduid werd in termen van internationale samenwerking,

mensenrechten en vrede. Ten tweede sluit de doelstelling om de herdenking in het teken van vrede te plaatsen ook aan bij een lange en gevarieerde traditie in Vlaanderen zelf. Tijdens het interbellum herdachten verschillende groepen de Eerste Wereldoorlog onder pacifistische vlag: van oud-strijdersbonden tot socialistische organisaties en liberale verenigingen die de Volkenbond promootten. De Vlaamse Beweging, waarvan een deel in de Tweede Wereldoorlog zou collaboreren met de bezetter, plaatste begin jaren twintig een vredesboodschap centraal, bijvoorbeeld als inscriptie op de IJzertoren in Diksmuide. Ook de vredesbewegingen hebben 'nooit meer oorlog' altijd als centrale les van de Eerste Wereldoorlog gezien. Ze motiveerden hun actie onder meer door te verwijzen naar de geschiedenis van België als 'slagveld van Europa', als land dat de gesel van de oorlog aan den lijve ondervonden heeft. En in de Westhoek ontstonden vanaf de jaren 1970, geïnspireerd door een heel lokale herinneringscultuur, allerhande initiatieven die oorlog en vrede met elkaar verbonden. Het befaamde In Flanders Fields Museum en Ieper Vredesstad zijn daar exponenten van.

In Vlaanderen klinkt, kortom, het verhaal dat de Eerste Wereldoorlog en vrede aan elkaar vastklinkt, bekend in de oren. Meer zelfs: we kunnen stellen dat Vlaanderen, door hoe het WOI herinnert, zichzelf het leven inspreekt als een 'vredesgezinde' natie. Of: als het klopt dat naties verbeelde gemeenschappen zijn, dan verbeeldt Vlaanderen zich, door de verhalen die het vertelt over WOI, als een vredesgezinde gemeenschap. Wat dat in de praktijk ook moge betekenen, want het is niet zo gemakkelijk af te toetsen of Vlaanderen effectief vredesgezinder is dan andere regio's in Europa.

4. Enkele kanttekeningen

Wat er ook van zij, we vinden hier antwoorden op enkele van de vragen die ik in het eerste deel van deze lezing heb opgeworpen: wat is de hedendaagse betekenis die aan WOI gegeven wordt? Gaat er nog een moreel appèl van uit? In Vlaanderen blijkt dat laatste het geval te zijn: de vredesgezinde herdenking van WOI draagt een duidelijke morele boodschap uit: het streven naar 'nooit meer oorlog'.

Maar ik heb ook andere vragen opgeworpen, die ik tot slot van mijn uiteenzetting wil hernemen om ze, op basis van het voorgaande, niet alleen te herformuleren, maar ook als inspiratie te gebruiken voor enkele afsluitende bespiegelingen en kanttekeningen.

Wat herdenken we precies wanneer we in Vlaanderen WOI op een vredesgezinde manier herdenken? En daarmee bedoel ik: welke geschiedenis halen we zo terug naar de voorgrond van het collectieve historische bewustzijn? En ook: kan de herdenking van die oorlog ons nog verontrusten? Of zijn we op veeleer platgetreden paden terechtgekomen?

Eerst een belangrijke bemerking: vanuit politiek en moreel perspectief ben ik ervan overtuigd dat het zinvol is om oorlog, eender welke oorlog, te herdenken in het licht van vrede. In dat opzicht plaats ik me bewust in de vredesgezinde traditie van oorlogsherdenking zoals die in Vlaanderen sterk aanwezig is.

Dat betekent evenwel niet dat ik dit soort van herdenking zonder meer vanzelfsprekend vind, of dat er geen valkuilen zijn. Integendeel. Los van het gegeven dat we met z'n allen tot diep in de nacht zouden kunnen praten over wat we precies onder vrede verstaan, ligt in een vredesgezinde herdenking bijvoorbeeld ook het risico van een historische reductie besloten. Zo klinkt de narratief van de zinloosheid en dwaasheid van WOI ons bekend in de oren: het totale geweld dat de vroeg 20^e-eeuw als een vuurspuwend monster in de nek sprong, onverwacht en ongewild, om hun oude wereld als zinledig te doen instorten. Deze interpretatie van de oorlog kreeg een prominente plaats in de West-Europese culturele verbeelding, niet in het minst onder invloed van de canon die in het leven geroepen werd door war poets als Wilfred Owen en Siegfried Sassoon, en door kunstenaars als Otto Dix en de dadaïsten. Niettemin moeten we behoedzaam blijven en beseffen dat deze canon in zekere zin een beperkte historische basis heeft. Deze canon omvat in de verste verte niet het brede spectrum van oorlogservaringen van

diegenen die de oorlog vochten. Hun oorlogservaringen waren veel complexer: ze waren meerstemmig en veelduidig.

De klemtoon op de dwaasheid en zinloosheid van de oorlog dreigt deze historische meerstemmigheid aan onze blik te onttrekken. Wat we niet meer zien is hoe zij die de oorlog bevochten, betekenis gaven aan die oorlog. Waarom zij, bewust, de vijand bekampten, en bleven bekampen, vier bittere jaren lang. Tijdens de oorlog was er bij de meeste soldaten en burgers, zo leren historici als Anette Becker en Stéphane Audoin-Rouzeau ons, geen algemeen verlies van zin en betekenis. Men wist waarom men de oorlog vocht: om de vijandige natie te overwinnen. Om het grondgebied te bevrijden. Omdat God aan hun kant vocht. Om wraak te nemen voor oorlogsmisdaden, gepleegd door een barbaarse vijand, tegen wie de beschaving beschermd moest worden. Of zelfs, enigszins bevreemdend misschien: om de vrede (hun vrede) te winnen. Men wist waarom men geweld pleegde op de vijand.

Zo waren de soldaten en burgers van 14-18 niet alleen slachtoffers van een genadeloze totale oorlog. Op een bepaalde manier waren ze dat natuurlijk, slachtoffers, maar ze waren ook meer. Ze waren betrokken partij. Ze vochten mee, vaak als daders, als plegers van geweld. De ervaring van zinloosheid en absurditeit kwam bij velen pas later, na het einde van de oorlog, opmerkelijk snel, maar zeker ook niet bij iedereen.

Dit beeld van de oorlog roept onbehagen op. De oorlog komt terug dichterbij, en roept onrust op: het zijn niet alleen staten en anonieme machines die oorlog voeren en geweld plegen. Ook mensen doen dat, gewone mensen.

Dit alles maakt een vredesgezinde herdenking van oorlog niet minder urgent. Het tegendeel is het geval: de inzet van de herdenking wordt er alleen maar groter door.

Daarom zou ik het volgende willen suggereren: dat we in de herdenking en de publieksgeschiedenis over WOI het complexe historische beeld van oorlog en geweld dat ik zonet heb geschetst, niet uit de weg gaan.

Dat levert wellicht een onbehaaglijk beeld op, een beeld dat ons confronteert met de harde, brutale werkelijkheid van oorlog. Maar het is een beeld dat ons op een scherpzinniger en indringender manier kan aanzetten tot een kritische reflectie.

We worden aangezet om na te denken: over wat oorlog is. Over waarom samenlevingen en mensen oorlogen uitvechten. Over hoe ze dat doen. En waarom in alle oorlogen ontstellende en mensonterende daden gepleegd worden. Door gewone mensen. En ook, niet onbelangrijk, kan de vraag opgeworpen worden welke oorlogen nodig en legitiem kunnen zijn.

Hopelijk worden we op deze manier ook bewogen om na te denken over de waarde en het belang van vrede. Over wat vrede precies is. Over hoe we soms voor vrede moeten vechten. Wanneer we de herdenking van de oorlog zo kaderen, vermijden we misschien ook een te gemakkelijk, soms zelfs banaal gebruik van belangrijke slagzinnen als 'Nooit Meer Oorlog'. Tijdens de plechtige opening van een herdenkingsproject enkele weken geleden, hoorde ik meer dan één politicus opmerken dat 'Nooit Meer Oorlog' de belangrijkste erfenis van WOI is. Diezelfde politici hadden, de dag voordien, gevechtsvliegtuigen naar het Midden-Oosten gestuurd.

Deze kanttekening is niet noodzakelijk een argument tegen dat gewapend ingrijpen. Het is wel een pleidooi om het kritische potentieel van een vredesgezinde herdenking van WOI ten volle te benutten.

Het is een pleidooi om de complexe geschiedenis van WOI zo in beeld te brengen dat ze een kritische reflectie over oorlog en vrede blijft bewerkstelligen. Zodat het geweld van die oorlog ons ook vandaag, honderd jaar later, nog kan verontrusten.

Op deze manier nadenken en spreken over oorlog en vrede is niet gemakkelijk. Maar dat is natuurlijk geen reden, om het niet te doen.